

MACIEJ CESARZ

Uniwersytet Wrocławski

Doktryna rasowa Niezależnego Państwa Chorwackiego (1941–1945)

1. Powołanie Niezależnego Państwa Chorwackiego i rządu *poglavnika*

W krótkim okresie swojego istnienia chorwacki reżim Ustaszcy dążył do eliminacji przez deportacje, fizyczną eksterminację i wymuszoną asymilację mniejszości złożonej z Serbów, Żydów i osób narodowości romskiej z terytorium Niezależnego Państwa Chorwackiego (Nezavisna Država Hrvatska, NDH). Państwo to, funkcjonujące w latach 1941–1945, wspierane przez nazistów i określane powszechnie mianem marionetkowego, było najbardziej kontrowersyjnym tworem politycznym swoich czasów¹.

Teoretycznie nowe niepodległe państwo było sojusznikiem Osi, co stawiało je na równi z innymi państwami wschodnioeuropejskimi o podobnej sytuacji, jak Bułgaria, Rumunia, Węgry czy Słowacja. W rzeczywistości NDH stało się terytorium, na którym zaznaczyły się dwie strefy wpływów: Włochy (oprócz tego, że anektowały znaczny obszar Dalmacji) kontrolowały część zachodnią od strony Adriatyku; reszta terytorium NDH znalazła się w orbicie Trzeciej Rzeszy. Podległość ta zaznaczyła się wyraźniej pod koniec 1942 roku, kiedy to status państwa chorwackiego został zredukowany do niemieckiego satelity. Niemniej zachowało przez cały czas własną policję i siły zbrojne (choć podporządkowane rozkazom napływającym z Rzeszy), system edukacji i szeroki zakres władzy względem mniejszości narodowych i etnicznych. Mimo iż Zagrzebiowi narzucono niemieckie zwierzchnictwo wojskowe, Hitler pozwolił Mussoliniemu wyznaczyć szefa rządu². Duce powierzył to stanowisko Ante Paveliciovii, szefowi zakonspirowanej,

¹ B. Jelavich, *Historia Bałkanów*, t. II. *Wiek XX*, Kraków 2005, s. 277.

² *Ibidem*.

utworzonej w 1929 r. organizacji terrorystycznej Ustasza (od *ustaša* – powstaniec)³. Ugrupowanie, któremu przewodził Pavelić jako wódz (*poglavnik*), korzystało uprzednio z pomocy finansowej i schronienia we Włoszech, jego celem zaś było rozbięcie monarchii jugosłowiańskiej i utworzenie niepodległego państwa chorwackiego⁴. W rezultacie napadu hitlerowskich Niemiec na Jugosławię ustaszom udało się zrealizować nie tylko znaczną część swych zamierzeń, ale również faktycznie uniezależnić od swoich protektorów. Szybko wyszło bowiem na jaw, że ani siły niemieckie, ani włoskie nie były na tyle znaczne, aby wszędzie utrzymać porządek. Rozszerzone państwo chorwackie obejmowało część najbardziej niedostępnych obszarów Jugosławii, będących w przeszłości ogniskami buntów, gdzie antagonizmy narodowościowe były szczególnie silne⁵. Co więcej, Pavelić okazywał dużą niezależność i nie zamierzał być marionetką w rękach Mussoliniego i Hitlera, w samym NDH po załamaniu administracji nastąpiła anarchia, którą chorwaccy przywódcy wykorzystali, egzekwując politykę eksterminacji i przymusowej konwersji na katolicyzm ludności serbskiej. Niesłyszana eskalacja nienawiści narodowej i rasowej doprowadziła do wyniszczenia Jugosławii, która straciła 1,5 mln ludzi, tj. 10% populacji (z czego 1,2 mln stanowiła ludność cywilna)⁶.

Proklamacja NDH (liczącego początkowo 92,5 tys. km² i obejmującego obok Chorwacji również Sławonię, Srem, Bośnię i Hercegowinę oraz większą część Dalmacji) doprowadziła do dużych zmian geopolitycznych⁷. Wspierany przez

³ Ante Pavelić urodził się w 1889 r. w Bradinie pod Sarajewem (Bośnia). Jako praktykujący w Zagrzebiu prawnik wstąpił do nacjonalistycznej Chorwackiej Partii Prawa. W latach 1927–1929 poseł do Skupsztyiny, gdzie aktywnie zwalczał ideę jugosłowianizmu. Po ustanowieniu dyktatury zbiegł z królestwa SHS do Włoch, gdzie powołał do życia terrorystyczną i nacjonalistyczną organizację Ustasza, której przypisuje się odpowiedzialność za zamach na króla Aleksandra w 1934 r. oraz wiele innych aktów terroru. Pavelić piastował urząd szefa wspieranego przez nazistów rządu utworzonego 10 kwietnia 1941 r. Niezależnego Państwa Chorwackiego. Reżim NDH realizował program brutalnych represji przeciwko Serbom, Żydom i Romom, m.in. w obozie zagłady w Jasenovacu, gdzie zginęło ponad 100 tys. osób. Po klęsce nazistów Pavelić ukrywał się w Austrii, Włoszech, Argentynie, Paragwaju oraz frankistowskiej Hiszpanii, gdzie zmarł w 1959 r. Ustasze wznowili działalność na emigracji pod nazwą Chorwacki Ruch Wyzwoleńczy (*Hrvatski Oslobodilački Pokret*, HOP). Grupa ta przeprowadziła w latach 60. i 70. szereg zamachów na dyplomatów jugosłowiańskich. Por. A. Djilas, *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution 1919–1953*, Cambridge 1991; D. Djordjević, I. Avakumović, *Yugoslavia*, [w:] *Native Fascism in the Successor States 1918–45*, red. P. Sugar, Santa Barbara 1971; S. Pavlowitch, *A History of the Balkans 1804–1945*, London 1999.

⁴ J.W. Borejsza, *Szkoły nienawiści. Historia faszystów europejskich 1919–1945*, Wrocław 2000, s. 145.

⁵ B. Jelavich, *op. cit.*, s. 278, 279.

⁶ J.W. Borejsza, *op. cit.*, s. 244; J. Tomasevich, *Yugoslavia during the Second World War*, [w:] *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*, red. W.S. Vucinich, Berkeley-Los Angeles 1969, s. 78.

⁷ P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005, s. 26.

nazistów reżim podjął pierwszą w regionie poważną próbę asymilacji ortodoksyjnych Serbów i licznej populacji muzułmanów z Bośni i Hercegowiny, która – jak wspomniano – weszła w skład nowo utworzonego państwa chorwackiego. Było to działanie noszące znamiona „demograficznej inżynierii”, realizowanej, jakby to ujął Stanley Payne, w „prawdziwie hitlerowskich proporcjach”⁸, biorąc pod uwagę, że etniczne, religijne i rasowe mniejszości stanowiły *de facto* połowę ludności NDH: przyłączenie Bośni i Hercegowiny, choć zgodne z zamierzeniami chorwackich nacjonalistów, znacznie skomplikowało jednak sytuację etniczną państwa: na 6,5 mln mieszkańców Chorwaci stanowili jedynie 3,4 mln. Zamieszkiwało je także 1,9 mln Serbów, 700 tys. muzułmanów, 150 tys. Niemców, 18 tys. Żydów i niewielkie skupiska Włochów⁹.

Niemniej działania ustaszcy (w tym mordy w Jasenovacu¹⁰) były konsekwencją celów realizowanych pod auspicjami NDH, tj. ustanowienia pierwszego w dziejach chorwackiego państwa narodowego i jednoczesnego wyeliminowania wszelkich etnicznych, religijnych i narodowych mniejszości, które mogłyby osłabić jego organiczną jedność. Towarzyszyła temu próba zdefiniowania chorwackości (*hrvatstvo*) w dwóch odrębnych wymiarach: duchowym oraz etniczno-rasowym. Moim celem w niniejszym artykule jest prezentacja powyższych koncepcji, oficjalnie przyjętych przez reżim Niezależnego Państwa Chorwackiego w drugiej z wymienionych sfer, ze szczególnym uwzględnieniem ustawodawstwa z lat 1941–1945.

2. Ustawodawstwo rasowe NDH

Rasizm we współczesnej odmianie jest ideologią zróżnicowaną, występującą w różnych programach społeczno-politycznych i kształtowaną przez uwarunkowania historyczne, antropologiczne i demograficzne określonego regionu. W rozumieniu antropologicznym funkcjonuje jako teoria zakładająca związek przyczynowy pomiędzy cechami fizycznymi a charakterystycznymi elementami konstrukcji psychicznej danego zbiorowiska przedstawicieli konkretnej rasy¹¹. Akty przyjęte w NDH odzwierciedlały to pseudonaukowe przekonanie, pozwalając na ograniczenie praw obywatelskich mniejszości niemogącej udowodnić swego aryjsko-chorwackiego pochodzenia.

⁸ S. Payne, *Fascism. Comparison and Definition*, Wisconsin 1980, s. 198.

⁹ J. Jelavich, *Historia Bałkanów...*, s. 277.

¹⁰ Y.A. Jelinek, *Yugoslavia*, [w:] *The Holocaust Encyclopedia*, red. W. Laqueur, New Haven 2001, s. 708. Na temat zbrodni w Jasenovacu istnieje obszerna literatura. Por. analizę dostępnych źródeł na ten temat: J. Mirković, *Objavljeni izvori i literatura o Jasenovačkim logorima*, Beograd 2005, http://www.jerusalim.org/cd/izvori/jmirkovic-izvori_2000.pdf.

¹¹ *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1997, s. 349. Cyt. za: M. Piskorski, *Podstawy doktrynalne współczesnego rasizmu*, [w:] *Idee i doktryny polityczne XX wieku. Wybór*, red. A. Wojtaszak, D. Wybranowski, cz. I, Szczecin 2006, s. 293.

W pewnym zakresie przywódcy NDH wykorzystali konstrukcje prawne wzorowane na Nürnberger Gesetze, co pozwoliło uregulować status prawny Żydów i Romów przy zagwarantowaniu przychylności nazistowskich protektorów. Ustawy norymberskie i poglądy rasowe nazistów stanowiły jedno z zasadniczych źródeł inspiracji dla zwolenników Pavelicia, niemniej wiele zbliżonych koncepcji zyskało w ich gronie popularność na długo przed proklamowaniem NDH, co nie musiało mieć bezpośredniego związku z owładniętą biologicznym rasizmem ideologią hitleryzmu. Stanowiły one raczej próbę zrównoważenia panslawistycznych poglądów ugrupowań lansujących idee jugosłowianizmu.

Podobnie jak ustawy norymberskie z 15 września 1935 r., zakazujące mieszanych małżeństw i pozbawiające Żydów obywatelstwa, dekrety rządu Pavelicia wyniosły segregację na poziom polityki państwowej¹². W NDH pierwsze akty tego typu ogłoszono już 30 kwietnia 1941 r., tj. 3 tygodnie po proklamowaniu państwa (*Dekret o pochodzeniu rasowym* oraz *Dekret o ochronie krwi aryjskiej i honoru narodu chorwackiego*)¹³. Art. 1 pierwszego z ww. dekretów przyznawał aryjskie pochodzenie osobom, których przodkowie należeli do „europejskiej wspólnoty rasowej”, przy czym powyższą okoliczność należało udokumentować poprzez okazanie metryki urodzenia bądź aktu małżeństwa rodziców i dziadków. W odniesieniu do obywateli NDH wyznających islam dopuszczano w to miejsce „pisemne oświadczenie dwóch wiarygodnych świadków”, potwierdzających aryjskie pochodzenie wnioskodawcy. W wypadkach spornych ostateczną decyzję w wymienionej sprawie podejmowało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, działając na wniosek Komisji ds. Polityki Rasowej¹⁴.

Cytowany dekret określał też przesłanki przynależności do *rasy żydowskiej*: zachodziły one w wypadku posiadania „trzech dziadków pochodzenia żydowskiego” (tj. wyznania mojżeszowego); przy czym osobie posiadającej jednego z wymienionych wstępnych będącego Żydem przyznawano już aryjskie pochodzenie. *Półkrwi Żydem*, zgodnie z przepisami, była m.in. osoba wyznająca religię mojżeszową, żyjąca w związku małżeńskim z Żydem pełnej lub $\frac{3}{4}$ krwi lub taka, która wstąpiła w związek małżeński po ogłoszeniu ustawodawstwa rasowego w NDH z osobą mającą co najmniej dwóch dalszych wstępnych pochodzenia żydowskiego. Należy nadmienić, że dzieciom zrodzonym z małżeństwa Żydów pełnej lub $\frac{3}{4}$ krwi również odmawiano aryjskiego obywatelstwa¹⁵.

¹² S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, t. 1. *The Years of Persecution 1933–1939*, New York 1997, s. 148, 149. Cyt. za: R.O. Paxton, *Anatomia faszyzmu*, Poznań 2005, s. 204.

¹³ Dekrety: nr 76, *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti*, oraz 77, *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda*. Por. *Krv i čast hrvatskog naroda zaštićeni posebnim odredbama*, „Hrvatski narod”, 1 maja 1941, s. 1. Angielskie tłumaczenie niektórych dokumentów rządu Pavelicia jest dostępne na stronie niezależnego projektu Pavelic Papers: http://www.jerusalim.org//cd/biblioteka/index_en.html. Por. także: R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Chicago 1961, s. 454.

¹⁴ Dekret nr 76, art. 1, s. 1.

¹⁵ *Ibidem*, art. 3 ust. 4.

Powyższy dekret w istocie powielał regulacje nazistowskie, operując zbliżonymi do nich pojęciami¹⁶. Jak twierdzi Raul Hilberg, zapisy prawa chorwackiego wydają się nawet bardziej restrykcyjne od swojego niemieckiego pierwowzoru: z aryjsko-chorwackiej wspólnoty wykluczano też osoby uznane za Żydów na mocy decyzji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (działającego na wniosek wspomnianej komisji ds. polityki rasowej) oraz wszelkie osoby „wstępujące w związek małżeński z osobą rasy żydowskiej po 30 kwietnia 1942 roku”. Podobny los spotykał również wszelkie dzieci pozamałżeńskie urodzone przez matkę Żydówkę¹⁷.

Warto jednak nadmienić, że zgodnie z art. 6 dekretu Żydzi mieli szansę uzyskać prawa przynależne aryjczykom, jeżeli byli w stanie dowieść, że przed powołaniem NDH, tj. przed 10 kwietnia 1941 r. „położyli szczególne zasługi dla narodu chorwackiego”, przy czym rozwiązanie to stosowano również do żydowskich małżonków wymienionych osób. Decyzję o nadaniu „honorowego aryjskiego obywatelstwa” pozostawiono w gestii głowy państwa – jak się okazało, Pavelić, sam mający żonę Żydówkę (*sic!*), chętnie czynił użytek z tego narzędzia.

Dekret, o którym mowa, identyfikował również osoby pochodzenia romskiego, za które uznawano jednostki posiadające co najmniej dwóch dziadków przynależących do „rasy cygańskiej”¹⁸. Z kolei przyjęty z tą samą datą *Dekret o ochronie krwi aryjskiej i honoru narodu chorwackiego* ustanawiał zakaz zawierania mieszanych, aryjsko-żydowskich małżeństw, dopuszczając je wszakże, na zasadzie wyjątku, pod warunkiem uzyskania specjalnych pozwoleń, np. w wypadku wstąpienia w taki związek małżeński przez aryjkę z półkwi Żydem¹⁹.

W oficjalnej, opublikowanej *Interpretacji dekretów rasowych* wyraźnie stwierdzano, że NDH jest państwem narodowym, w którym jedynie osoby aryjskiego pochodzenia uprawnione są do sprawowania wysokich stanowisk, związanych z realizowaniem zwierzchnictwa państwowego²⁰. Przez naród rozumiano grupę ludności, która ma „wspólną tradycję, wartości duchowe i wolę wspólnego działania na rzecz ich rozwoju”; podczas gdy rasę stanowiła grupa „ludności posiadającej wyróżniające cechy dziedziczne”. Oficjalna interpretacja dekretów faszystowskiej władzy oraz doktryna NDH zakładały, że istnieje niepowtarzalny charakter narodowy,

¹⁶ Bliska chorwackiemu ustawodawstwu wydaje się koncepcja wyróżniająca kategorie Niemców (aryjczycy), półkwi Żydów (żydowscy mischlingowie, tj. mieszańcy I stopnia) i ćwierćkwi Żydów (żydowscy mischlingowie II stopnia), wreszcie Żydów pełnej krwi. Por. B.M. Rigg, J. Adamko, *Żydowscy żołnierze Hitlera: nieznaną historią nazistowskich ustaw rasowych i mężczyzn pochodzenia żydowskiego w armii niemieckiej*, Kraków 2005, s. 40 n.

¹⁷ Art. 3, ust. 2d) oraz ust. 3 i 4 Dekretu nr 76..., s. 1; R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, New York 1985, s. 710–711, cyt. za: *Comparison between Nazi and Ustase Racial Decrees*, http://www.jerusalim.org/cd/biblioteka/pavelicpapers/jews/jews0_001.html.

¹⁸ Art. 4, ust. 1–5 Dekretu nr 76..., s. 1.

¹⁹ Art. 1–7, Dekret nr 77...

²⁰ Por. *Tumačenje rasnih zakonskih odredbi*, „Hrvatski narod”, 3 maja 1941, s. 7.

„wywodzony z ducha jednostek, będącego z kolei w znacznym stopniu wyrazem dziedzicznych cech psychicznych, ukształtowanych przez rasę”. W konsekwencji rdzeń duchowy narodu postrzegano jako funkcję rasy: wyłącznie czystość rasowa jednostek tworzących naród gwarantowała jego dalsze trwanie i rozwój²¹.

3. Identyfikacja narodowego wroga – koncepcja „żydowsko-cygańskich Serbów”

Interesujące, że w przepisach cytowanych dekretów w ogóle nie wymieniano Serbów, posługując się jedynie ogólnym pojęciem ludności „niearyjskiej”, przyjęto bowiem metodę zbiorczego traktowania pozostałych mniejszości, co pozwalało na bardziej elastyczną politykę władz względem tych ostatnich. Kwestia ta jest o tyle istotna, że to właśnie na mniejszości serbskiej koncentrował się aparat propagandy w latach 1941–1945 (choć formalnie nie zaliczano jej do grupy niearyjskiej). Ustaszowski reżim eksponował jednak teorię „azjatycko-balkańskich” Serbów, odróżniających się od „chorwackich aryjczyków” pochodzeniem etnicznym i rasowym, których słabo rozwiniętą świadomość narodową kształtowała i integrowała jedynie przynależność do Cerkwi. Kościół prawosławny postrzegano tutaj jako organizację przede wszystkim polityczną, rozbijającą organiczną jedność państwa, dlatego też rząd NDH realizował politykę masowych, wymuszonych konwersji na katolicyzm²². Wkrótce jednak działań tych ze względu na umiarkowaną skuteczność poniechano, decydując się ostatecznie na powołanie „chorwackiego Kościoła prawosławnego”.

O ile regulacje prawne tego dotyczące były oszczędne, oficjalna doktryna ustaszy klasyfikowała populację Serbów (w granicach NDH) jako ludność wschodniogrecką (*grčkoistočnjaci*), dla odróżnienia od mieszkańców Serbii właściwej (nazywanych *Srbijanci*)²³. Opis tych pierwszych nie zawsze był konsekwentny: raz postrzegano ich jako „napływową ludność prawosławną”, wymieszaną etnicznie i rasowo, posiadającą „domieszkę krwi wołoskiej, cygańskiej, greckiej i bułgarskiej” i nastawionej służalczo względem imperium otomańskiego; kiedy indziej uznawano ich po prostu za „Chorwatów przechrzczonych na prawosławie”²⁴.

²¹ *Ibidem*, s. 7.

²² S.P. Ramet, *The Three Yugoslavias. State-Building and Legitimation, 1918–2005*, Bloomington 2006, s. 118. Pavelić określał tak Kościół prawosławny m.in. w swojej korespondencji z arcybiskupem Stepinacem. S. Alexander, *The Triple Myth: A Life of Archbishop Alojzije Stepinac*, New York 1987, s. 62.

²³ H. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagrzeb 1994, s. 113 n.

²⁴ F. Lukas, *Ličnosti – stvaranja – pokreti*, [w:] *Za hrvatsku samosvojnost: Zakoni zemlje – krvi – duha: eseji, govori, članci*, Zagrzeb 1944, s. 236, 237; V. Murvar, *Ustaška vjera*, Ustaški godišnjak 1942, s. 85.

Wykluczenie Serbów ze wspólnoty aryjskiej było wynikiem przeświadczenia o ich wypaczonym genotypie, skażonym przez „śniadą ludność napływającą ze wschodu” w okresie tureckiej dominacji. Nawiązując do niekiedy smagłej urody „uciekiniarów z gór Czarnej Wołoszczyzny”, stwierdzano, że „zachowali oni niewiele cech słowiańskich”²⁵. Wskutek asymilacji zromanizowanych tubylców z Półwyspu Bałkańskiego mieli oni zatracić swe pierwotne cechy, posiadając obecnie ciemną karnację, oczy i włosy. Na potwierdzenie rasistowskich wynurzeń ideolodzy ruchu ustaszowskiego przytaczali wątpliwe dane antropologiczne, zgodnie z którymi 15% Serbów ma niearyjski, typowy dla ludów Bliskiego Wschodu genotyp i cechy fizyczne powszechnie spotykane wśród Romów. Jako typ dynarski klasyfikowano jedynie 25% z nich, a 35%, tj. większość, należała do rasy armenoidalnej. Tej ostatniej nie definiowano wyłącznie przez cechy fizyczne (np. ciemny kolor skóry), piętnując równie często jej „podstępna, służalczą naturę”²⁶.

Szczególnie często eksponowano ideę romskiego, a nawet żydowskiego (*sic!*) pochodzenia Serbów, choć w ideologii Ustaszki koncepcja ta przed 1941 r. występowała sporadycznie. Niemniej po proklamacji NDH do tej teorii uparcie powracano, twierdząc na przykład, że Żydzi znaleźli prawdziwą „ojczyznę” w zdominowanej przez Serbów Jugosławii, jako że „odnaleźli ideologicznego kuzyna w serbsko-cygańskiej mentalności”²⁷. W 1942 r. Daniel Crljen, jeden z ideologów NDH jako podstawowy cel ustaszowskiego ruchu wymieniał „zrzucenie przez Chorwatów serbskiego i żydowskiego jarzma”. Na gruncie politycznym oznaczało to „pozbawienie zwierzchnictwa państwa serbskiego nad ziemiami rdzennie chorwackimi”; w sensie ekonomicznym wyeliminowanie „fatalnych w skutkach, wszechogarniających wpływów żydowskich” z gospodarki²⁸.

4. Ustaszowska wizja „Serba-czetnika” i „Serba-komunisty”

Serbom przypisywano także genetyczną podatność na „azjatycki bolszewizm”, którą reżim Pavelicia skwapliwie kojarzył z działalnością (zdominowanych etnicznie przez Serbów) czetników i komunistycznej partyzantki. Spreparowany w ten sposób epitet „czetnik-komunista” stał się nieodłącznym elementem nacjonalistycznej propagandy NDH. Utrzymywano, że główną przyczyną aktywności zarówno czetników, jak i komunistów jest destrukcyjna, niecywilizowana

²⁵ I. Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, London 1984, s. 372.

²⁶ Pisał o tym ideolog ruchu ustaszowskiego Milivoj Karamarko, *Dinarska rasa i Hrvati: osebujne naše značajke i pozitivni prinos nordijske rase*, „Spremnost”, 22 listopada 1942, s. 7.

²⁷ Por. *Povjesna važnost zakonskih odredaba o zaštiti arijske krvi*, „Novi list”, 3 maja 1941, s. 5.

²⁸ D. Crljen, *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*, [w:] *Ustaša: Dokumenti o ustaškom pokretu*, „Zagrebačka stvarnost”, red. P. Požar, Zagrzeb 1995, s. 58 n.

azjatycko-serbska natura i obsesyjna nienawiść do Chorwatów²⁹. Władzom NDH nie przeszkadzał tutaj ani fakt, że oba ugrupowania zbrojnie się zwalczały, ani ideologiczna przepaść dzieląca monarchicznie zorientowanych, wielkoserbskich czetników od partyzantów Tity. Wystarczało, że w obu organizacjach przeważali Serbowie i że kultywowały one – choćby skrajnie odmienną – wersję jugosłowia- nizmu.

Powyższy stereotyp utrwalano w mediach, przeciwstawiając obraz „prymitywnych hord”, złożonych z brodatych i długowłosych, odzianych w futrzane czapy czetników, cywilizowanym, umundurowanym na wzór niemiecki oddziałom gładko ogolonych ustaszy w typie nordyckim. Biorąc dodatkowo pod uwagę zmutowany przez żydowską domieszkę genotyp Serbów, ustaszowscy ideolodzy wykreowali w końcu całościowy obraz „żydowsko-serbsko-komunistycznego” spisku wymierzonego w Niezależne Państwo Chorwackie. W ten sposób powstał użyteczny dla propagandy NDH portret obcego rasowo wroga, osłabiającego unifikacyjne działania rządu pierwszego narodowego państwa chorwackiego. Mniejszość serbską zamieszkującą jego terytorium postrzegano przy tym nie tylko jako odmienną pod względem rasowym, ale także jako niezdolną do asymilacji, podając jako przykład fakt, że pomimo zamieszkiwania przez setki lat na chorwackiej ziemi – podobnie jak Cyganie, Wołosi, Bułgarzy i Rumuni – nie opanowała ona należycie języka chorwackiego³⁰. Poprzez liczne publiczne wypowiedzi w ustaszowskich mediach lansowano ten model społecznej wspólnoty funkcjonującej wewnątrz NDH, stanowiącej w istocie piątą kolumnę, inspirowaną przez Belgrad.

Tak ujęta antyserbskość zawsze stanowiła rdzeń ustaszowskiej ideologii – już w swojej pierwszej broszurze wydanej w 1929 r. (jeszcze na emigracji) Pavelić podkreślał różnice między „bizantyjskimi Serbami” a „katolickimi Chorwatami”, które uznawał za odbicie cywilizacyjno-kulturowej granicy między wschodnią i zachodnią Europą³¹. Kojarzony nieodłącznie z kwestią narodową bolszewizm i teoria spisku żydowskiego również zajmowały poczesne miejsce w tej publikacji, aczkolwiek w okresie międzywojennym ideologia ustaszy nie nabrała jeszcze wyraźnego zabarwienia antysemickiego. Dopiero wraz z intensyfikacją antysemickich nastrojów w Europie i wzrostem wpływów nazizmu Pavelić i jego zwolennicy zaczęli silniej akcentować tę kwestię. Kulminacja procesu „identyfikacji narodowego wroga” nastąpiła w okresie NDH, gdy ostatecznie i wprost określono, że jest nim „serbski rząd [Jugosławii], międzynarodowa masoneria, żydostwo i komunizm”³². Choć Pavelić nie obwinał Serbów za wszystkie

²⁹ Ivo Bogdan odmawiał im prawa do nazwy „partyzanci”, upatrując w czetnikach „pijackich hord złożonych z rabusiów”. Por. I. Bogdan, *Partizana nema više – ostale su samo pljačkaške hord*, „Spremnost”, 16 sierpnia 1942.

³⁰ Zob. przemówienie Mile Budaka, jednego z dygnitarzy NDH: *Prva ustaška skupština u Karlovcu*, „Hrvatski narod”, 14 lipca 1941, s. 2.

³¹ A. Pavelić, *Uzpostava hrvatske države, trajni mir na Balkanu*, cyt. za: *Ustaša...*, s. 39.

³² B. Krizman, *Ante Pavelić i Ustaše*, Zagrzeb 1983, s. 240.

kłęski narodowe, to zarzucał im odwieczne dążenie do dominacji, realizowane przez zdegenerowane, wspierane przez Żydów i masonów rządy Jugosławii. Wina temu była obecna u Serbów, wspomniana już domieszka krwi żydowskiej, objawiająca się chciwością, przebiegłością, zazdrością, egoizmem i materializmem. Zdaniem Pavelicia komuniści także opowiadali się za tym multietnicznym reżimem, gdyż był on narzędziem realizacji idei bolszewickiego internacjonalizmu³³. To dlatego, w imię jedności państwa, wprowadzono zakaz używania cyrylicy na terytorium NDH oraz standardy językowe mające na celu wyeliminowanie wszelkich naleciałości z okresu dominacji jugosłowianizmu³⁴. Stanowiły one preludium tragicznego losu, jaki zgotowano Serbom w latach 1941–1945, kiedy – zdaniem niektórych historyków – wymordowano ich prawie 600 tysięcy³⁵.

5. Romowie – *indyjsko-irańscy nomadzi*

Warto przy tym wspomnieć, że samej kwestii romskiej w oficjalnej doktrynie państwowej i ustawodawstwie NDH poświęcano relatywnie mało miejsca. Populacja romska zamieszkująca NDH była nieliczna (ok. 10 tys. osób)³⁶ i poza wspomnianymi już zapisami dekretu o pochodzeniu rasowym w mediach poruszano jej problematykę głównie po to, aby wzmocnić zarzuty pod adresem mniejszości serbskiej. Antropologiczne cechy Romów miały wskazywać na ich „indyjsko-irańskie” korzenie z wyraźnymi „wpływaniami o charakterze negroidalnym i mongoloidalnym” i niewielkim, 20-procentowym zaznaczeniem wpływów europejskich³⁷. Cechy te występować miały wszakże i u Serbów: nawet króla Jugosławii – Aleksandra – ustasze pogardliwie nazywali „Cyganem”, ze względu na jego czarne włosy i ciemną karnację (*nota bene* rysy innych polityków serbskich często były wykpiwane przez zwolenników Pavelicia i przedstawiane jako dowód „mniej europejskiego” – w porównaniu z Chorwatami – pochodzenia rasowego)³⁸.

O ile wobec Romów (którym – poza odmiennością rasową – zarzuczano na ogół nomadyczny tryb życia, fizyczną słabość i „złodziejską” naturę) nie stosowano instytucji nadania „honorowego obywatelstwa aryjskiego”, to jednak i tutaj pojawiały się znaczące odstępstwa od przepisów, których stosowanie częstokroć wyłączało w odniesieniu do Romów wyznania islamskiego, zamieszkujących

³³ *Ibidem*, s. 242.

³⁴ S.P. Ramet, *op. cit.*

³⁵ Por. np. N. Pasić, *In search of a true number of World War II victims in Yugoslavia*, „Serbian studies” 34, 1989, nr 1, s. 70.

³⁶ N. Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942*, Zagrzeb 2003, s. 30.

³⁷ Por. *Tumačenje...*

³⁸ Przypisywane Romom charakterystyki antropologiczne bywały przyczyną tragicznych pomyłek – ustasze dopuszczali się mordów na ludności wołoskiej, którą z powodu mocno ciemnej karnacji brali za Romów wyznających prawosławie.

licznie tereny Bośni i Hercegowiny. Przyczyny tego odstępstwa pozostają niejasne; prawdopodobnie reżim NDH kierował się odziedziczoną po Jugosławii obawą przed konfliktem z muzułmańską elitą. W związku z tym ustasze uznawali istnienie „białych Cyganów”, tj. zasymilowanych, którzy zatracili znajomość języka romskiego i wstępowali w związki małżeńskie z „muzułmańskimi Chorwatami” z Bośni, będącymi, jak wiadomo, pełnoprawnymi obywatelami faszystowskiego państwa chorwackiego³⁹. Dla odmiany Romowie wyznający katolicyzm lub prawosławie podlegali w pełni represjom wynikającym z przepisów ustawodawstwa rasowego.

Warto dodać, że w oficjalnej doktrynie rasowej znacznie rzadziej rozważano kwestię innych niż serbska (i oczywiście żydowska i cygańska) mniejszości. Zamieszkujący NDH Słowenci byli początkowo nieliczni (ok. 30 tys.). Pavelić 4 czerwca 1941 r. podjął decyzję o przesiedleniu do Chorwacji z anektowanej do III Rzeszy Słowenii 260 tys. Słowenców, uznanych oficjalnie za „alpejskich Chorwatów”⁴⁰. Uległ tu prawdopodobnie presji hitlerowskich Niemiec. Początkowo (wedle niektórych relacji) oponował, tłumacząc, że liczna mniejszość słoweńska utrudniłaby realizację idei chorwackiego państwa narodowego⁴¹.

Czarnogórców również traktowano jako odrębną od Serbów mniejszość, na co miał zapewne wpływ autonomiczny status tej ludności w granicach sojuszniczego państwa, tj. faszystowskich Włoch. Mieli oni, zdaniem chorwackiego MSW, pomimo niewątpliwych cech słowiańskich, zaliczać się jednak do rasy dynarskiej⁴².

6. Słowiańsko-aryjska krew: *dynarscy Chorwaci*

Rasistowskie ustawodawstwo rządu Pavelicia – w niektórych wypadkach bardziej restrykcyjne od nazistowskiego – posługiwało się jednakże ogólnymi pojęciami. Nie zdefiniowano tu na przykład „krwi chorwackiej” (inaczej niż w Niemczech), koncentrując się raczej na kryterium aryjskiego pochodzenia (*arijsko porijetlo*). Co więcej, dekrety opatrzone podpisem *poglavnika* nie ustanawiały odrębnej „rasy chorwackiej”, gdyż Chorwaci, podobnie jak wszystkie narody Europy, stanowili mieszankę rasy nordyckiej, dynarskiej, bałtyckiej i śródziemnomorskiej z niewielkimi wpływami innych ras⁴³.

W rasistowskich koncepcjach ustaszy, również tych z lat 30., szczególnie akcentowano jednak cechy nordyckie i dynarskie, uznawane za najbardziej wartościowe. W okresie NDH teoria o pokrewieństwie Niemców i Chorwatów

³⁹ N. Lengel-Krizman, *op. cit.*, s. 38.

⁴⁰ M.I. Semirjaga, *Kolaboracionizm. Priroda, tipologija pojavljenija v gody vtoroj mirovoj vojny*, Moskwa 2000, s. 182, 183. Cyt. za: P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 52 i 159.

⁴¹ Por. N. Kisič-Kolanović, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, Zagreb 1998, s. 306.

⁴² Por. I. Banac, *op. cit.*, s. 290.

⁴³ *Tumačenje...*

pozwalala niewątpliwie zacieśnić stosunki z Trzecią Rzeszą, stąd nader gorliwie prezentowano wizerunek wysokich ustaszy o jasnych włosach i karnacji, mających potwierdzić tezę o ich „dynarsko-nordyckim rodowodzie”⁴⁴. Jak sądzono, protoplaści współczesnych mieszkańców NDH zamieszkiwali pierwotnie obszary od północnego Adriatyku do centralnej Bośni, aż po rzekę Drinę⁴⁵, co rzutowało z pewnością na terytorialne roszczenia reżimu Pavelicia. Według teorii (wspieranych przez Departament Propagandy z okresu 1941–1945) ponad 65% Chorwatów wykazywało przewagę cech rasy dynarskiej, a 20% alpejskiej. Około 10% przynależało do (czystej) rasy nordyckiej, podczas gdy zaledwie 5% do armenoidalnej i 1% do mongoloidalnej⁴⁶.

Interesujące, że Hitler generalnie akceptował tezę o dynarskim rodowodzie Chorwatów, w czym wspierali go niektórzy ideolodzy nazizmu, akceptując pogląd o dynarsko-nordyckich korzeniach swoich sojuszników i ich bardziej germańskim niż słowiańskim genotypie⁴⁷. Warto nadmienić, że na gruncie niemieckim teoria o niesłowiańskim pochodzeniu Chorwatów propagowana była na długo przed ustanowieniem NDH, opisywano ją m.in. w 1935 r. na łamach czasopisma „Nordische Welt”⁴⁸.

7. Doktryna rasowa a praktyka w NDH

Spotyka się poglądy, że ustaszowskie działania wymierzone w Żydów i Cyganów były niczym innym jak przedłużeniem nazistowskiej polityki ostatecznego rozwiązania, realizowanej na wszystkich okupowanych przez Niemcy terytoriach. Natomiast ludobójstwo dokonane na Serbach postrzegane jest nie tyle w kategoriach eksterminacji, ile nieskoordynowanej próby likwidacji odrębnej pod względem narodowym społeczności, mogącej stanowić istotną siłę polityczną na terenie podległym NDH⁴⁹. Marko A. Hoare utrzymuje też, że nienawiść na tle rasowym nie wystarcza do wyjaśnienia antyserbskich poczynań ustaszowskich władz, twierdząc, że był to raczej konglomerat motywów natury narodowej, rasowej, etnicznej i religijnej. Wskazuje on skądinąd słusznie, że ustasze przyznawali

⁴⁴ M. Karamarko, *op. cit.*, s. 7.

⁴⁵ Pojawiał się również pogląd, że nordycki element, dostrzegalny w antropologicznych cechach Chorwatów był dziedzictwem iliryskim lub celtyckim, zachowanym w niemal nienaruszonym stanie z powodu górskich terenów, chroniących niczym forteca przed szkodliwymi obcymi wpływami. Por. np. M. Kus-Nikolajev, *Nordijsko podrietlo starohrvatskog pletenca*, „Spremnost”, 10 kwietnia 1942, s. 7.

⁴⁶ M. Karamarko, *op. cit.*

⁴⁷ J. Connelly, *Nazis and Slavs. From racial theory to racist practice*, „Central European History” 1999, 32, nr 1, s. 17 n.

⁴⁸ Por. Ch. Segvić, *Die gotische Abstammung der Kroaten*, [w:] *Nordische Welt*, Berlin 1935.

⁴⁹ M.A. Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and the Chetniks 1941–1943*, Oxford 2006, s. 20.

prymat raczej pierwiastkom narodowym niż rasowym, zezwalając Serbom na pozostanie na terytorium kontrolowanym przez NDH pod warunkiem asymilacji i przyjęcia chorwackiej tożsamości, co oznaczało m.in. przejście na katolicyzm. Stało to w sprzeczności z doktryną nazizmu, kultywującą rasową, nie religijną odmienność Żydów, w której „ostateczne rozwiązanie” oznaczało unicestwienie „światowego Żydostwa”, a nie asymilację.

Mimo wszystko władze NDH bez wyraźnej presji ze strony Rzeszy pogłębiły antysemicki charakter krajowego ustawodawstwa: stały się one punktem wyjścia dla represyjnych działań, realizowanych w formie zakazów (zawierania mieszanych małżeństw, zatrudniania kobiet pochodzenia żydowskiego w charakterze pomocy domowej przed ukończeniem przez nie 45. roku życia, wznoszenia flagi chorwackiej) i nakazów (zmiany imion, oznaczania żydowskich sklepów i noszenia specjalnej odzieży, rejestracji majątku, usuwania ze stanowisk w administracji, nakaz zakończenia działalności gospodarczej wraz z przejściem mienia). Proces zubożenia mniejszości żydowskiej przebiegał w zawrotnym tempie: już pod koniec sierpnia 1941 r. (po 4 miesiącach od powołania NDH) większość mienia żydowskiego o wartości 200 000 kun poddano „nacjonalizacji”⁵⁰. Zorientowana na osłabienie lub wyniszczenie mniejszości serbskiej polityka państwa zaważyła również na losie zamieszkujących w nim Romów – w latach 1941–1945 doszło *de facto* do unicestwienia tej populacji, której 8,5 tys. członków (na ogólną liczbę 10 tys.) zginęło w Jasenovacu⁵¹.

Wydaje się, że słusznie używa się w odniesieniu do działań ustaszowskiego reżimu terminu *nationalizing war*, w sensie „szerokiego użycia środków militarnej i politycznej przemocy w celu zredukowania multinarodowego państwa do państwa narodowego”⁵². Nie było to jednak wyróżniającą cechą NDH: zbliżone podejście do kwestii etnicznej homogeniczności podzielało bowiem wielu polityków bałkańskich, utrzymujących, że modernizacja polityczna, ekonomiczna i społeczna pociąga za sobą konieczność centralizacji, ta zaś implikuje kulturową i narodową uniformizację⁵³. Ta koncepcja trafiła na szczególnie podatny grunt w południowo-wschodniej Europie, gdzie przed wieki operowały wielonarodowe imperia, silnie zróżnicowane wewnętrznie pod względem językowo-kulturowym.

O ile przekonania ustaszyskie nie do końca korespondowały z nazistowskimi koncepcjami *Lebensraum* i *Untermenschen* i nie były też skoncentrowane na kwestii żydowskiej, o tyle gorliwie wspierali oni ideę państwa będącego monolitem narodowym, a czystki etniczne, których niewątpliwie się dopuścili, stanowiły

⁵⁰ Por. *Comparison between Nazi and Ustase Racial Decrees*, www.jerusalim.org//cd/biblioteka/pavelicpapers/jews/jews0_001.html oraz R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, New York 1985, s. 711.

⁵¹ N. Lengel-Krizman, *op. cit.*, s. 39.

⁵² J.E. Gumz, *Wehrmacht perceptions of mass violence in Croatia, 1941–1942*, „The Historical Journal” 44, 2001, nr 4, s. 1019.

⁵³ M. Mazower, *The Balkans*, London 2000, s. 109, 110.

kontynuację niechlubnej tradycji, zapoczątkowanej przez wojny bałkańskie z lat 1912–1913⁵⁴. Pavelić nawiązał tu zapewne bezpośrednio do nacjonalistycznej ideologii ugrupowania frankowców, którzy na początku XX wieku organizowali pogromy ludności serbskiej⁵⁵. Jest też prawdopodobne, że inspirację odnalazł w poglądach Ante Starčevića, zalecającego zastosowanie przemocy względem innych, niekatolickich Słowian południowych, jeżeli zależała od tego niezależność narodu Chorwatów⁵⁶. Jednak w odróżnieniu do ideologii poprzednich, nacjonalistycznych rządów na Bałkanach, ustaszowskie koncepcje współgrały z nazistowską wizją świata znajdującego się w stanie permanentnej wojny rasowej. W praktyce przybrało to postać drastycznej współpracy: Chorwaci wspomagali prześladowania Żydów i Romów, a naziści nie tylko przeszkadzali, lecz niekiedy wspomagali antyserbskie poczynania swoich ustaszowskich sojuszników⁵⁷.

W rzeczywistości oficjalna doktryna państwowa – podobnie jak w wypadku samych Niemiec – nie zawsze była ściśle egzekwowana. Jak podkreśla Hoare, Serbowie zajmowali stanowiska w aparacie państwowym Pavelicia, służyli także w armii w randze oficerów, co było prawdziwą rzadkością w przypadku Żydów i Wehrmachtu⁵⁸. W związku z tym, że struktury państwowe były słabe, stopień egzekwowania dekretów zależał od wielu lokalnych uwarunkowań, wymuszając częstokroć zachowania kompromisowe: zdarzało się, że ustasze uwalniali więźniów serbskich, poddani silnej presji miejscowej ludności chorwackiej lub muzułmańskiej, a nawet więźniów żydowskich, uznawanych później za „honorowych obywateli aryjskich”. Rozwiązanie to kwestionowali naziści, zarzucając rządowi ustaszy nieszczerłość i zbyt mało radykalne podejście do kwestii żydowskiej, szczególnie piętnując sprzeczną ich zdaniem z oficjalną doktryną rasową koncepcję honorowego obywatelstwa aryjskiego⁵⁹.

Pretensje nazistów w istocie poparte były faktami: pomimo licznych działań wymierzonych w chorwackich i bośniackich Żydów instytucja honorowego obywatelstwa aryjskiego w NDH często znajdowała zastosowanie, szczególnie w wypadku mieszanych małżeństw, jako że wielu prominentów ustaszowskich

⁵⁴ E. Gellner, *Nationalism*, London 1997, s. 54. Por. także: H. Sundhaussen, *Nationsbildung und Nationalismus im Donau-Balkan-Raum*, „Forschungen zur osteuropäischen Geschichte” 48, 1993, s. 250.

⁵⁵ P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 52.

⁵⁶ R.L. Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York 1967, s. 77. Cyt. za: M. Sorenson, *Major causes of the hatred between Serbs and Croats*, „Balkan Studies” 34, 1993, nr 1, s. 128.

⁵⁷ Popularny, choć oficjalnie niepotwierdzony w dokumentach jest pogląd, że rząd NDH zamierzał 1/3 Serbów znajdujących się w granicach NDH deportować, 1/3 eksterminować, a pozostałą 1/3 nawrócić na katolicyzm. Por. I. Goldstein, *Croatia. A History*, London 1999, s. 137.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 26, 27. Por. też B.M. Rigg, J. Adamko, *op. cit.*

⁵⁹ Poglównik obiecywał co prawda Führerowi w 1941 r., że Żydzi zostaną zlikwidowani na przestrzeni krótkiego czasu, niemniej naziści pozostawali sceptyczni, zdając sobie sprawę, że działania rządu Pavelicia wymierzone są głównie w mniejszość serbską. Por. *Der Poglawnik zur Innenpolitik*, „Neue Ordnung” 24 sierpnia 1941, s. 2.

miało żony ewidentnie żydowskiego pochodzenia, wliczając w to samego pogławnika⁶⁰. Należy jednak uwzględnić, że przy tak zróżnicowanej etnicznie strukturze, jaką tworzyło NDH (zwłaszcza na terenie Bośni), było to zjawisko nie do uniknięcia. Wydaje się, że zdecydowanie rzadziej stosowano wyjątki wobec Serbów, ale i tutaj sytuacja była bardziej skomplikowana, niż się z pozoru wydaje: rasistowska doktryna ustaszy (choć już nie ustawodawstwo) wzmiankowała bowiem kategorię „Serbów chorwackiej krwi”, aczkolwiek znaczenie tego terminu pozostaje niejasne. Jest też prawdopodobne, że w ogarniętym anarchią Niezależnym Państwie Chorwackim w wypadku wysoko postawionych ustaszy o nie do końca potwierdzonym pochodzeniu niejednokrotnie osobiste koneksje okazywały się ważniejsze od ideologii państwowej czy litery prawa. Warto przy tym wspomnieć, że kwestionowanie instytucji honorowego obywatelstwa aryjskiego przez nazistowskich sojuszników prezentuje się dość osobliwie, zważywszy, że było to rozwiązanie wzorowane na przyznawanym niekiedy przez Führera *Deutschblütigkeitserklärung* (świadcetwo krwi niemieckiej), przewidywanym przez ustawodawstwo Trzeciej Rzeszy⁶¹.

Koncepcja dynarsko-nordyckich korzeni Chorwatów, choć pod przemożnym wpływem nazistowskiej doktryny rasowej, nie negowała mieszanego pochodzenia ludności, akcentując jedynie dominację cech aryjskich, nie wykluczając wszakże sporej domieszki innych ras. Akcentowano tu wyjątkowość nie tyle rasy, co narodu zamieszkującego NDH, w którym skupiły się najbardziej pożądane cechy wszystkich ludów, zamieszkujących „odwieczne chorwackie ziemie”. Akceptując swój słowiański rodowód, przynależność do świata zachodniego chrześcijaństwa i jednocześnie islamskie tradycje, nie byli oni ani wyłącznie Słowianami, ani Gotami, lecz po prostu... Chorwatami, tj. nacją jedyną w swoim rodzaju.

Nowoczesne *hrvatstvo* miało być mostem łączącym Bałkany z Europą zachodnią, wykluczając tym samym prawosławie, jako dziedzictwo wschodu, niemniej akceptując islamską mniejszość zamieszkałą w Bośni⁶². *Nota bene* ten ostatni fakt zdaje się przeczyć tezie o klerofaszystowskich, opartych na katolicyzmie rządach ustaszy. Rasistowskie teorie Pavelicia, jak się wydaje, służyły przede wszystkim za narzędzie pozwalające umocnić kształtującą się tożsamość mieszkańców nowego, narodowego państwa chorwackiego poprzez mobilizację przeciwko wspólnemu wrogowi. W tej roli widziano nie tyle Żyda czy Roma, lecz przede wszystkim na poły azjatyckiego, prymitywnego „Serba-czetnika” lub

⁶⁰ Mara Pavelić, która przeszła na katolicyzm, była w istocie pół-Żydówką, co nie przeszkadzało jej być jednocześnie antysemitką. Por. *Deutscher Bevollmächtigter General in Kroatien und Zeuge des Untergangs des „Tausendjährigen Reiches“*, [w:] *Ein General im Zwielicht: Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, red. P. Broucek, Wien-Köln-Graz 1988, s. 429.

⁶¹ B.M. Rigg, J. Adamko, *op. cit.*, s. 211.

⁶² S.P. Ramet dowodzi, że ustasze nawiązali tu do rasistowskich przekonań nacjonalisty Ante Starčevicia, zakładającej, że Bośniacy muzułmanie są *najczystszyimi Chorwatami*, pozwalając im na budowę meczetów nawet w Zagrzebiu. S.P. Ramet, *op. cit.*, s. 119.

„Serba-komunistę”, będącego rzecznikiem znienawidzonej przez ustaszy Jugosławii.

Klasycznie rozumiany rasizm – uznający pewne rasy i wchodzące w ich skład narody za upośledzone, niezdolne do stworzenia i utrzymania cywilizacji, inne zaś za uprzywilejowane, predestynowane do sprawowania władzy nad pozostałymi wszedł w skład oficjalnej doktryny NDH. Nie oznacza to, że była ona powszechnie akceptowana przez samych Chorwatów. O ile nastroje nacjonalistyczne, w tym antysemickie były silnie ugruntowane, nie oznaczało to poparcia dla czystek etnicznych dokonywanych na masową skalę, tym bardziej że w wielu rejonach ustaszowskiego państwa multietniczność występowała od stuleci. Zbrodnie na Serbach i członkach innych mniejszości przerażały niekiedy samych nazistów⁶³, nic zatem dziwnego, że wielu Chorwatów, motywowanych niechęcią do przesiąkniętego rasizmem reżimu Pavelicia, przystępowało do komunistycznej, zdominowanej przez Serbów partyzantki. Niemniej nienawiść do serbskiego narodu, będącego nośnikiem idei jugosławianizmu znalazła kulminację nie tylko pod rządami poglawnika: niechlubny renesans wielu ustaszowskich idei nastąpił po rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii – podczas konfliktu w latach 90. i w Chorwacji za rządów Franjo Tuđmana.

THE RACIAL DOCTRINE OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA (1941–1945)

Summary

The Independent State of Croatia (*Nezavisna Država Hrvatska*), established in 1941 after Adolph Hitler's conquest of Yugoslavia, soon became unstable and hard-pressed to control its territory. Remaining under formal authority of the Axis, in fact NDH pursued its own policy towards ethnic and national minorities. Although strongly influenced by German Nazi regulations and racial ideas, the Ustascha regime introduced original official race doctrine, reflecting complex ethnic structure of the new satellite of the Axis, which included even more oppressive than (originally German) laws concerning Jews and Gypsies and used the concept of Croatian-Arian descent. The article highlights the concept of Dynaric-Nordic origin of Croats as developed by ideologues of the Ustascha regime which was accepted in general by the Nazis. The vision of Asiatic, Gypsy-Jewish Serbs (created for the propaganda purposes) is also examined. Portrayed as second-rate citizens, naturally susceptible to bolshevism, Serbian minority was identified as a main national enemy in historical and racial terms. The racial decrees of Ante Pavelic's government are also covered and short analysis of how the official state doctrine influenced practical undertakings of the Ustascha is provided.

⁶³ A.N. Dragnich, *Serbs and Croats*, San Diego 1992, s. 103. Cyt. za: M. Sorenson, *op. cit.*, s. 139.